

FRAZOLOGIK BIRLIKLAR VA POLISEMIYANING SHAKLLANISH OMILLARI

Karaboshev Bahrom Keldiyorovich
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Fakultetlararo xorijiy tillar kafedrası

Annotatsiya:

Ushbu maqolada tilshunoslikda polisemiya hodisasi, shuningdek, frazeologiyada polisemiyaning shakllanish omillari, polisemantik frazeologik birliklarning yuzaga kelishi va qo'llanilishiga oid nazariy ma'lumotlar jahon va o'zbek tilshunos olimlarining fikrlari asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: frazeologiya, frazeologik birlik, polisemiya, ko'p ma'nolilik, kontekst, polisemantik, giponimiya, metaforik kengayish, metonimik o'zgarish, sotsiolingvistik omillar.

Annotation:

This article analyzes the phenomenon of polysemy in linguistics, as well as the factors influencing the formation of polysemy in phraseology, the emergence and usage of polysemantic phraseological units, based on the perspectives of global and Uzbek linguistic scholars.

Keywords: phraseology, phraseological unit, polysemy, multiple meanings, context, polysemantic, hyponymy, metaphorical expansion, metonymic shift, sociolinguistic factors.

Аннотация:

В данной статье анализируется феномен полисемии в лингвистике, а также факторы, влияющие на формирование полисемии во фразеологии, возникновение и употребление полисемантических фразеологических единиц на основе взглядов мировых и узбекских лингвистов.

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th March, 2025

Ключевые слова: фразеология, фразеологическая единица, полисемия, многозначность, контекст, полисемантичность, гипонимия, метафорическое расширение, метонимический сдвиг, социолингвистические факторы.

Bilamizki, frazeologik birliklar va ularning tilshunoslikdagi ahamiyati haqida gapirilmoqda. Frazeologik birliklar, ya'ni birlashgan so'zlar yoki iboralar, nutqimizning go'zalligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Matnda frazeologizmlarning adabiyotda ilk bor qanday ishlatilgani va keyinchalik ularning tarjimasini jarayonida qiyinchiliklar tug'dirgani ta'kidlangan.

Til – jamiyatning ajralmas qismi bo'lib, insonlar o'rtasida muloqotni ta'minlash bilan birga, milliy madaniyat va tafakkurni ifodalovchi muhim omildir. Tilshunoslikda frazeologik birliklar va ularning ko'p ma'noliligi (polisemiya) alohida o'rganiladigan sohalardan biridir. Frazeologik birliklar o'ziga xos semantik tuzilishga ega bo'lib, ularning ma'nosi ko'pincha tarkibiy qismlarining lug'aviy ma'nosidan farq qiladi. Ushbu maqolada frazeologik birliklarning o'ziga xos xususiyatlari va ularning polisemik rivojlanish omillari yoritiladi.

Frazeologiya atamasi ilk bor ingliz adabiyotshunosi Neander tomonidan badiiy asarlarni tarjima qilish jarayonida qo'llanilganligi haqida ma'lumot berilgan. Bu soha tilshunoslikda ko'proq tadqiq qilinishi zarurligi, chunki frazeologik birliklarga oid ilmiy ishlar boshqa tarmoqlarda, masalan, grammatika va stilistika doirasida ko'proq mavjud.

Shuningdek, frazeologizmlarning leksik-semantik, stilistik va strukturaviy jihatlari ham tilshunos olimlar tomonidan qiziqish bilan o'rganilayotgani keltirilgan. Bu esa frazeologiyani alohida bir tarmoq sifatida qabul qilinishi va chuqurroq tadqiqotlarni talab qilishini ko'rsatadi.

Umuman olganda, matn frazeologik birliklar tili va madaniyatdagi ahamiyatini vurgulab, ularning bilim olish jarayonidagi o'rnini taqdim etadi.

Frazeologiya sohasida ko'p ma'nolilik va polisemantik frazeologik birliklar haqida muhokama qilinmoqda. Polisemiyaning mohiyati leksik birliklarning ko'p ma'noliligida yotadi, bu hodisa olmosga taqqoslanadi, chunki undagi ma'nolar o'zaro yaqin. Polisemiya tilning nutq ta'sirchanligini kuchaytirish bilan birga, uning lug'at boyligini ham oshiradi.

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th March, 2025

Frazeologik birliklar tushunchasi va ularning turlari

Frazeologik birliklar – bu til birliklari bo‘lib, odatda, tayyor shaklda qo‘llanadi va o‘zining tugal ma’nosiga ega bo‘ladi. Ular quyidagi turlarga bo‘linadi:

1. **Frazeologik birikmalar** – tarkibiy qismlari ma’lum darajada mustaqillikka ega bo‘lgan iboralar (masalan, *ko‘z ochib yumguncha* – juda tez, qisqa fursat ichida).
2. **Frazeologik bir butunlar** – tarkibiy qismlari alohida mustaqil ma’no anglatmaydigan iboralar (masalan, *og‘zidan gullar to‘kilmoq* – juda yoqimli gapirish).
3. **Frazeologik birliklar** – tarkibiy qismlari alohida lug‘aviy ma’noga ega bo‘lmagan, ammo metaforik yoki obrazli ifoda beruvchi iboralar (masalan, *boshi berk ko‘cha* – umidsiz holat).

Polisemiyaning shakllanish omillari

Frazeologik birliklarning ko‘p ma’noliligi ularning lingvistik va ekstralingvistik xususiyatlariga bog‘liq bo‘lib, quyidagi asosiy omillar ta’sirida shakllanadi:

1. **Metaforik kengayish** – frazeologizmlar dastlab bitta kontekstda ishlatilsa-da, keyinchalik yangi kontekstlarda qo‘llanib, ma’no doirasini kengaytirishi mumkin. Masalan, *qo‘l uchida bajarish* frazasi avval faqat ish faoliyatiga nisbatan qo‘llanilgan bo‘lsa, keyinchalik har qanday mas’uliyatsiz yondashuv ma’nosini anglatgan.
2. **Metonimik o‘zgarish** – iboralar o‘zining dastlabki ma’nosidan kelib chiqib, yaqin tushunchalarni ifodalash uchun qo‘llanadi. Masalan, *tili uzun* frazasi dastlab faqat beodoblikni bildirgan bo‘lsa, keyinchalik ko‘p gapiruvchi odamga ham nisbatan ishlatilgan.
3. **Sotsiolingvistik omillar** – ijtimoiy hayot, madaniy o‘zgarishlar va tarixiy jarayonlar frazeologik birliklarning polisemiyasiga ta’sir qiladi. Masalan, *qo‘l yuvib qo‘l qovushtirish* iborasi ilgari majburlik yoki umidsizlikni ifodalagan bo‘lsa, bugungi kunda ba’zan kutish va sabr qilish ma’nosida ham qo‘llanadi.
4. **Konnotativ omillar** – ba’zi iboralar vaqt o‘tishi bilan turli emotsional tus olishi mumkin. Masalan, *ko‘ngli keng* iborasi dastlab saxovatni anglatga, hozirgi kunda ba’zan beparvolik ma’nosida ham qo‘llanadi.

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th March, 2025

Olimlarning tadqiqotlari natijasida, frazeologik birliklar tarkibidagi ayrim so'zlar ko'chma ma'noda, boshqalari esa o'z ma'nosida ishlatilishi natijasida polisemiyaning yuzaga kelishi aniqlangan. Bu jarayon frazeologik birliklarning turli kontekstlarda turlicha ma'no qirralarini ifodalashiga imkon yaratadi.

Quyida keltirilgan olimlar – D.A. Kruz, A.V. Kunin, A. Aleksina kabi mutaxassislar frazeologik birliklardagi so'zlarning kombinatsiyasi va ularning ko'chma yoki o'z ma'nosida qo'llanilishi orqali polisemiyaning qanday yuzaga kelishini tahlil qilganlar. Ular shuni ta'kidlaydilar, frazeologik birliklar ikki yoki undan ortiq so'zdan tashkil topgan turg'un iboralar bo'lib, ularning umumiy ma'nosi butun holda idiomatik xarakterga ega bo'ladi.

Shu bilan birga, bunday frazeologik birliklarni chuqur o'rganish tilshunoslikda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular tilning boyligini va ifodalovchi imkoniyatlarini kengaytiradi. Matnning mazmuni shuni anglatadiki, polisemiya frazeologiya tadqiqotlarining qiziqarli jihati hisoblanadi va ushbu mavzu bo'yicha yanada chuqurroq tadqiqotlarni talab qiladi.

Frazeologik birliklarning polisemantik tabiati va kontekst orqali ma'no aniqlanishi haqida muhokama qiladi. Olimlar fikrlariga ko'ra, kontekst, iboralarining ma'nolarini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Bu yerda kontekst, iboraning ko'chma ma'nolarini belgilab beradi va noaniqlikni yo'qotadi. D.A. Kruz kabi tilshunoslar so'z ma'nosining kontekst orqali ifodalanishini ta'kidlaydilar.

Shuningdek, frazeologik birliklarning ishlatilish chastotasi va ularning semantik tarkibi o'rtasidagi bog'liqlik keltiriladi: agar frazeologik birliklar tez-tez ishlatilsa, uning polisemantikligi ham oshadi. Ingliz va o'zbek tillarida polisemantik frazeologik birliklarning asosiy ma'nosi ko'chma bo'lishi ta'kidlanadi, bu esa ularning asosan obrazli tasavvurlarga asoslanganligini ko'rsatadi.

G.E. Hakimova tomonidan keltirilgan fikrlar esa frazeologik polisemiya va sinonimiya o'rtasidagi farq va o'xshashliklarni ko'rib chiqadi. Frazeologik birliklar nafaqat tilning strukturasi, balki uning madaniyatini ham aks ettirishi bilan birga, bu jihatlarni lingvokulturologik nuqtai nazardan ham o'rganish zarurligini bildiradi.

Xulosa sifatida aytadigan bo'lsak, frazeologizmlardagi polisemiya chuqurroq bo'lishi, ularni bosh va hosila ma'nolarga ajratishni qiyinlashtirishi kabi sabablar bor. Bu holat esa frazeologik birliklarning polisemantikligini yanada chuqurroq tadqiq

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th March, 2025

etishni talab qiladi. Shuningdek, graduonimiya (ma'nolar orasidagi darajalar), giponimiya (ma'nolar orasidagi to'g'ridan-to'g'ri bog'lanish) va boshqa semantik munosabatlarni alohida tadqiq etish zarurligi ta'kidlanmoqda. Frazelogik birliklar va polisemiyaning shakllanishi tilning dinamik rivojlanishi bilan bevosita bog'liqdir. Til o'zgarib borgan sari iboralar ham yangi ma'nolar kasb etadi. Ularning semantik kengayishi metafora, metonimiya, ijtimoiy omillar va konnotativ xususiyatlar orqali yuzaga keladi. Frazelogizmlarning ko'p ma'noliligi ularning qo'llanilish doirasini kengaytirib, tilning boyligini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli, frazeologik birliklarning semantik taraqqiyotini o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyat va tarix nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Cruse A. D. Meaning in Language, An Introduction to Semantics and Pragmatics. – Oxford: Oxford Universiti Press, 2000.
2. Алехина А.И. Фразеологическая антонимия в современном английском языке. Автореферат дис....канд. фил. наука дис. – М., 1968.
3. Rahmatullayev Sh. O'zbek tili frazeologik lug'ati. – Toshkent, 2022.
4. Mamatov A. O'zbek tili frazeologizmlarining shakllanishi masalalari. Filol. fanl. dokt. diss. avtoref. – Toshkent, 2000.
5. Sayfullayeva R.R., Mengliyev B.R., Boqiyeva G.H., v.b. Hozirgi o'zbek adabiy tili. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2006.
6. Cruse A. D. Meaning in Language, An Introduction to Semantics and Pragmatics. – Oxford: Oxford Universiti Press, 2000.
7. Tursunov U., Muxtorov J. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan, 1975.
8. G.E.Hakimova Frazelogik birliklarning lingvokulturologik aspekti. – Toshkent, 2018.
9. Кунин А. В. Английская фразеология. – М.: Изд. Высшая школа, 1970.
10. Alchison Zh., Levis D. M. Polisemi and Bleaching in B. Nerling. – 2003.